

IRIS METSMÄGI
TALLINN

Kolm eesti sõna: *kark, kobe, võigas*

Alljärgnevas kirjutises püüan selgitada kolme eesti sõna päritolu, millele seni ei ole rahuldavat etümoloogiat esitatud. Kõik kolm välja pakutavat uut etümoloogiat osutavad eesti sõna seoste laiema läänemeresoome taustaga. Nii loodab see kirjutis ühest küljest anda oma väikese panuse eesti sõnade päritolu uurimisse, teisest küljest aga eesti ainesega pisut täiendada senist teadmist mõne läänemeresoome etümoloogilise sõnapere kohta.

1. *kark*

Sõnal *kark*, g. *kargu* 'jalavigastus(t)ega või ühe jalaga inimese tugikepp, millele ta toetub kaenla ja käega; kõmp (pikk latt jala jaoks oleva klotsiga, mille seistes saab teha selle latiga pikki samme); põikpulk labida- ja hargivarre otsas või vikatilöe küljes' (EKI ÜS 2022; EKSS), mrd ka 'kumer põikpulk haslipuu otsas; reha pulkadega põikpuu; vokikeps; tugipuu, tugijalg (sarika(te) tugipuu; sarika(te) küljes olevad nagad, mis roovlatte kannavad; heinakuhja tugiteivas; ristpuu, mis hoiab reejalase paindes); haraline või kõver ese (oks vikatilöe küljes; sein külge redelina kinnitatud kärbis; kõver puuliist, ukse-sagar; tuleraud); kammitš' (EMS) ei ole seni kindlat etümoloogiat. Eesti murretes on sõna üldlevinud, paiguti on türevokaal *-o*, Emmastes ja Hemes *-a* (EMS), varem on lõunaesti murretest registreeritud ka *i*-tüveline variant (Wiedemann 1973 [1893]: 212). Esimest korda on sõna teadaolevalt kirja pandud Vestringi sõnaraamatus: *Kark G go – Die Krücke; Temma käib Kargo Warral – Er geht mit Krücken* (Vestring 1998 [1710–1730]).

Seda eesti sõna on koos Kuramaa liivi sõnaga *ka'rk, ka'rki, kä'rk* 'pealmise veskikivi all olev põikraud' võrreldud soome sõnadega *karkku, karkko* 'risti laotud halgudest puuriida ots; puuriit; kaevurakked; kärgkastsilla-sammas' ja teisalt *karinpuu* „myllyn karistin“ (sm mrd *karistin* 'kepitaoline seade pöörleva veskikivi vastas, mis suunab vibreeriva liikumise veskikolusse ja paneb terad jooksuma kivisilma' (SMS)), *karitsa* ['ühendus- või tugipuu'] (SKES: 163-164). Kui Alo Raun ongi pidanud eesti ja liivi sõnu soome sõnaga *karkku* etümoloogiliselt kokkukuuluvaks (Raun 1982: 32), siis Julius Mägiste võrdleb eesti sõna *kark* küll soome sõnaga *karkku, karkko* (EEW: 712), kuid lvK *ka'rk, ka'rki* lähtub tema arvates varasemast kujust *karikkainen ning on seega kõrvutatav eesti murdesõnaga *karikas* 'lai raud pealmises veskikivis'¹, mis võib olla tuletis sõnast *kara* (EEW: 709). Mägiste seisukohta liivi sõna suhtes jagab ka SSA, ühtlasi võrreldes eesti murdesõna *karikas* ja liivi sõnu *ka'rk, ka'rki, kä'rk* soome sõnaga *karitsa* 'ühendus- või tugipuu', mille otsesed etümoloogilised vasted on krj *karittša*, lü *karitsaiine* 'ühenduspuu' („puu, joka yhdistää vääntimen alapään ylemmän jauhinkiven vanteeseen“) ja eeL *karits* 'veskikivi silmas olev tugiraud'² ning mis on tõenäoliselt samuti tuletis sõnast *kara* (SSA 1: 313).

Võib nõustuda Sirkka-Liisa Hahmoga, et semantilise erinevuse tõttu on eesti sõna *kark* ja liivi sõna *ka'rk, ka'rki* etümoloogiline kokkukuulumine soome sõnaga *karkku, karkko* ebatõenäoline (Hahmo 1996: 73–74). Seevastu on ee *kark* eriliste takistusteta semantiliselt seostatav nii hästi kõnealuse liivi sõnaga kui ka soome sõnaga *karitsa* 'ühendus- või tugipuu' (koos selle eespool nimetatud karjala, lüüdi ja lõunaeesti vastega) ning eesti murdesõnaga *karikas* 'pealmise veskikivi kolmeharuline metalloosa'. Kõiki neid mitmesuguste esemete nimetusi ühendab semantiline komponent 'tugipuu, põikpuu', mis seosub ühtlasi hõlpsasti sõna *kara* arvatava algse tähendusega 'pulk, pulgataoline ese', vrd ee *kara* 'ripnev, väljaulatuv ese, nt kella tila; härja suguliige; härja kuivatatud suguliikmest valmistatud peksunuut' (EKSS; vrd ka EKI ÜS 2022), sm *kara* 'kuivanud puu(oks); tapp, pulk, telg, (luku)keel; (adra) vannas; suguti' (SSA 1: 309). Kui arvestada, et ühe ajaloolise sõnamoodustusviisiina on läänemeresoome keeltes toimunud sufiksivaheldus, mida on detailselt kirjeldanud Osmo Nikkilä (1998), ei ole ka morfoloogilist takistust niisuguseks seostamiseks. Kui kõnealused lvK *ka'rk, ka'rki, kä'rk*, sm *karitsa* jne, ee mrd *karikas* on tavapärased vokaaltüvest moodustatud tuletised sõnast *kara*, siis ee *kark* võib olla moodustatud samast sõnast sufiksivahelduse teel, seega,

1. 20. sajandi murdeandmetel on *karikas* 'pealmise veskikivi kolmeharuline metalloosa' Mulgi murde sõna (EMS).

2. 20. sajandi murdeandmetel on *karits* 'käsikivi (veskikivi) osa' registreeritud Harglas ja Lutsis (EMS).

kark < *kar-kku / *kar-kko < *kara*. Analoogiliselt on moodustatud näiteks ee *hark* 'harali asetsevate harudega tööriist', sm *harkki* 'traalankur; haraline kartulikonks jne' < *har-kki sõnast *hara (ee mrd *ara* 'haru', sm *hara* 'kobesti, äke; traalankur'), mille tüvevokaali on tõlgendatud sufiksilaadsena (*har-a*) (Nikkilä 1998: 89).

2. *kobe*

Sõnal *kobe*, g. *kobeda* on kaks tähendust, mida kirjakeele (*resp.* üld-, ühiskeele) sõnaraamatud käsitlevad samas märksõnaartiklis: 1. 'kohev, hrl urbuse, poorsuse tõttu; 2. '(suuruselt või omadustelt) tubli, kopsakas, korralik' (EKI ÜS 2022; EKSS).³ See traditsioon lähtub juba ajaloolistest sõnaraamatutest: *kobe*, g. *kobeda* 'stark, füllig, kräftig; locker' ['tugev, täidlane, jõuline; kohev'] (Wiedemann 1973 [1893]: 314), *kobbe*, *beda* – *gesetzt*, *stark* ['kindel, tugev'] *r. d. locker (Erde)* ['kohev (muld)'] *r.* (Hupel 1818: 88).⁴ Eesti murrete sõnaraamatus on sõna *kobe* eri tähendused jagatud aga kahe märksõnaartikli vahel. *kobe*¹ 'kohev' on registreeritud põhjaeesti alal kirderannikumurde idaosas (VN_g, IisR Vai), Hiiumaal Reigis, läänemurde Pärnumaa osas, keskmurde Järva- ja Virumaa murrakutes (JMd JJn Koe VMr VJg Sim) ning Põhja-Viljandimaa osas, idamurdes (Iis Trm Kod), lõunaeesti alal Mulgi murdes (Hls Krk Hel), teateid on ka Tartu murdest (Ran Nõo San) ning Võru murde Karula murrakust. *kobe*² 'tubli, korralik, kopsakas' on kirja pandud ainult põhjaeesti alal, teateid on kirderannikumurde murrakutest (Kuu VN_g Lüg IisR), saarte murdest Jämaajast ja Hiiumaalt, üksikutest läänemurde murrakutest (Mar Mär Aud), keskmurde Harjumaa murrakutest (Ris Kei Rap Juu HJn), Järvamaalt Järva-Jaanist ja Virumaalt Väike-Maarjast. (EMS.)

Eesti etümoloogiasõnaraamatud käsitlevad sõna *kobe* mõlemas tähenduses koos või peavad eri tähenduste etümoloogilist kokkukuulumist võimalikuks, ja seostavad eesti sõna soome sõnaga *kopea* 'uhke, suureline jne' (EEW: 878; Raun 1982: 44; EES: 167). Soome etümoloogiasõnaraamatud esitavad aga märksõnaartiklis *kopea* selle eesti vaste *kobe* vaid tähenduses 'tugev, jõuline', kuigi karjala vastel *kopakka* on lisaks tähendustele 'toimekas, agar, energiline' ära toodud ka tähendused 'kõva; kohev'⁵ (SKES: 217; SSA 1: 399). Nii jääb

3. EKSSis on esitatud märgendiga *harv* ka kolmas tähendus 'kange ja kobisev'.

4. Varem on registreeritud ainult üks tähendus: *Kobbe – gesetzt, starck (Rev.)* (Vestring 1998 [1710–1730]; vt ka Hupel 1780: 183).

5. Anonüümne retsensent on juhtinud mu tähelepanu sellele, et nende tähenduste taga on ilmselt kaks eri päritoluga sõna: *kopakka* 'kõva' on tuletis onomatopoeetilisest verbist *kopata* 'kõpsutada, sibada; kobiseda, kõpsuda, krõbiseda' (KKS).

küsimus, kas eesti *kobe* oma erinevate tähendustega esindab polüseemiat või homonüümiat, selge vastuseta. Pidades silmas, et mõni aeg tagasi on soome sõnale *kopea* koos eesti sõnaga *kobe* 'tubli, kopsakas, korralik' välja pakutud balti etümoloogia, kõrvutades neid leedu sõnaga *gabus* 'andekas, võimekas' (Junttila 2015: 220; SES), siis on pigem tegemist homonüümiaga.⁶ Seda enam on põhjust pöörata tähelepanu sõnale *kobe* tähenduses 'kohev'.

Senises etümoloogilises kirjanduses näib olevat jäänud kahe silma vahele, et nii häälikuliselt kui ka semantiliselt võiks eesti *kobe* 'kohev' kuuluda läänemeresoome sõnaperesse, mille liikmed on lvK *ko'b* 'vaht', *ko'bbõ* 'vahutada', lü *kobu* 'vaht', vps *kobe*, g. *kopken* 'id.', *kobeita* 'vahutada' (Kettunen 1938: 143). Tegemist on erinevate liidetega tuletistega tüvest *kopV-. Eesti murretes leidub samast tüvest ka *va*-liiteline tuletis *kobev*, g. *kobeiva* 'kohev' (EMS; Wiedemann 1973 [1893]: 314). Ka eespool mainitud krj *kopakka* tähenduses 'kohev' võiks seostada sama sõnaperega. Tähendusareng 'vaht', 'vahutama' > 'kohev' on loomulik, vrd nt tüvest *kohV- moodustatud sõnu *kohu* 'vahutus, keemine, käärimine' (EKSS), 'kerkinud, käärinud ollus; käärimisel tekkiv gaas; vaht; kokkuläinud piim' (EMS), *kohuma* '(vahutades, kobrutades, käärides) tõusma, kerkima' (EKSS), '(keedes või käärides) paisuma, kohevaks muutuma; murdma, tõusma (lainest); kergitama, tõstma; kerkima' (EMS), *kohe*, g. *koheda* 'suurte õhuvahedega, poore sisaldav, seetõttu kõrge, mahult suur' ja *kohev* 'id.' (EKI ÜS 2022; vrd ka EKSS; EMS). Eespool juba nimetatud sufiksivahelduse kaudu võivad tüvega *kopV- olla seotud ka sm mrd *kop-ru* 'kose kobrutamine', ee *kob-er*, g. *kob-ru* 'vaht', samuti sm mrd *kop-sa*, *kop-su* 'id.' (Nikkilä 1998: 94), esimesena nimetatud soome ja eesti sõnal on ka karjala vaste *kopru* 'kose kobrutamine' (SKES: 226; SSA 1: 415). Samuti pole välistatud, et kõnealusel tüvel *kopV- on lisaks vasteid kaugemates sugulaskeeltes. Vepsa sõna *kobe* 'laine, vaht' on peetud kuuluvaks etümoloogilisse sõnaperesse, mille teised liikmed on mari *ko*, *kowâ* 'laine', udmurdi *gi* 'id.', *gjal*- 'lainetama, õõtsuma', *gian* 'lainetus, virvendus', komi *gi* 'laine, voog', *gi*- 'rahutult siia-sinna käima; kihama, kubisema; lobisema, vadistama' (UEW: 676, vt ka Berezcki 2013: 78). Jäägu selle uurali sõnapere analüüs uurali keelte häälikuloo spetsialistidele.

Läänemeresoome sõnade juurde tagasi pöördudes märgitagu aga, et semantiliselt pole siiski võimatu, et kõik läänemeresoome *kop-tüvelised sõnad, millest siin juttu on olnud, st nii ee *kobe*, *kobev* 'kohev', lvK *ko'b*, lü

6. Jagan kolleeg Udo Uibo suuliselt esitatud arvamust, et ka eesti *kopsakas* '(hulgalt, koguselt või mõõtmetelt, kogult) suur' on nende sõnadega (sm *kopea* 'uhke, suureline jne', ee *kobe* 'tubli, kopsakas, korralik') sufiksivahelduse kaudu etümoloogiliselt seotud.

kobu, vps *kobe* 'vaht' jne kui ka ee *kobe* 'tubli, kopsakas, korralik', sm *kopea* 'uhke, suureline', krj *kopakka* 'toimekas, agar, energiline' kuuluvad etümoloogiliselt kokku. Sellisel juhul on noomeni- ja verbitüvest tähendusega 'vaht; vahutama' kujunenud adjektiivid esialgse tähendusega 'kohev' omandanud aja jooksul mitmesuguseid ülekantud tähendusi. Nii on 'kohev' ühtlasi 'suur, priske', teisisõnu, '(omadustelt) tubli, korralik', millega võiks seostuda ka 'toimekas, agar, energiline'. Teisalt on 'kohev' ka 'urbne, poorne' ehk 'õhuvahesid, õhku sisaldav', millest saab ülekantult hõlpsasti 'uhke, suureline'. Eespool mainitud balti etümoloogia sõnadele sm *kopea* 'uhke, suureline jne', ee *kobe* 'tubli, kopsakas, korralik' niisugust seletust aga ei toeta.

3. *võigas*

Sõna *võigas*, g. *võika* 'väga õudne, äärmiselt kole, eemaletõukav' (EKI ÜS 2022) päritolu kohta võib etümoloogilises kirjanduses seni leida vaid paar põgusat seletuskatset. Julius Mägiste väitel võib tegemist olla läänemeresoome sõnaga (EEW: 3938), kuid et samas pole esitatud ühtki vastet, jääb selgusetuks, missuguse läänemeresoome sõna või tüvega Mägiste arvates võiks see eesti sõna etümoloogiliselt seotud olla. Alo Rauna järgi on tegemist eesti deskriptiivsõnaga (Raun 1982: 210). Salatsi liivi sõnaraamatus esitatakse ee *võigas* võrdluseks (st seda ei peeta otseseks etümoloogiliseks vasteks) Salatsi liivi sõnade *vuid*, *uitum* 'Schande, Schimpf, Scham' ['häbi'], *vuigl*, *-ub* 'sich schämen, blöde sein' ['häbeneda, häbelik olla'], *vuigli* 'spöde, verschämt, züchtig, blöde, schamhaft, scheu' ['häbelik, uje'] jt juures, mille Kuramaa liivi vasted⁷ on *uid*⁸ 'häbi, häbitunne', *uigõ* 'häbeneda', *uigali* 'häbelik', ja mida samas teisalt võrreldakse soome sõnaga *huieta* 'pimestuda' (Winkler & Pajusalu 2009: 225). Eesti etümoloogiasõnaraamatus on Kuramaa liivi *uigõ*, *uigali* eesti sõna *võigas* küsitavate etümoloogiliste vastetena välja pakutud (EES: 615).

Üsna ilmsetel põhjustel võib jätta kõrvale väite, et *võigas* on deskriptiivse või onomatopoeetilise päritoluga, sest sõna foneetilises struktuuris ei viita miski häälikulisele motiivatsioonile, pigem vastupidi. Näiteks ei ole teada häälikuliselt motiveeritud tüvedele iseloomulikke häälikuvaheldusi kajastavaid teisi samatähenduslikke sõnu. Ka etümoloogiline seos eespool kirjeldatud liivi sõnaperega ei ole juba häälikuliste küsitavuste tõttu usutav. Kuigi nii eesti sõna *võigas* kui ka Salatsi liivi sõnade *vuid*, *vuigl*, *vuigli* algusosa saaks rekonstrueerida kujul **voi-*, oleks Kuramaa liivi idamurdes sel juhul ootuspärane *või-*,

7. Kirjutan Kuramaa liivi näited liivi ortograafias, vrd nt LELS.

8. Tõenäoliselt < **uigdâ* / **uiktâ* (Kettunen 1938: 448).

vrđ nt lvS *vuuj* ~ *uij*, lvK (idamurre) *võidõ* 'suuta, võida' < **voi-* (eesti *võima*, soome *voida*) (vt nt Pajusalu 2014: 157, 159). Ka semantiliselt on ee *võigas* liivi sõnaperest küllaltki erinev, kuigi tähendusarengut 'häbi' > 'häbiväärne' > 'kole' ei saa vahest võimatuks pidada. Samas ei ole erilist kahtlust kõnealuste Salatsi liivi sõnade etümoloogilises kokkukuulumises Kuramaa liivi sõnades *uid*, *uigõ*, *üigali*, millel jällegi on häälikuliselt ja semantiliselt probleemitud läänemeresoome vasted olemas. Nendeks on juba eespool mainitud sm *huieta* 'pimestuda', lisaks *huikea* 'määratu, tohutu; vägev, võimas; metsik, peadpööriv; häbistav, piinlik' jt, krj *huikie* 'häbi; häbiväärne, häbitu, sobimatu, halb; uje', *huikailla*, *huijata* 'häbistada, solvata; pimestada' jt, lü vps *huiged* 'häbi; häbitu, häbiväärne', *huigaita* 'häbistada'⁹ (SKES: 83; SSA 1: 178 (Salatsi liivi vasteid ei mainita); nii Kuramaa kui ka Salatsi liivi sõnade etümoloogiline kõrvutus soome ja vepsa sõnadega teadaolevalt esimesena Kettunen 1938: 448–449). Seega näib *v-* Salatsi liivi sõnade *vuid*, *vuigl*, *vuigli* alguses olevat pigem sekundaarne häälik, kuigi selle kujunemise asjaolud siin ei ole selged.¹⁰

Vaatleme lähemalt sõna *võigas* tausta Eesti murretes ja ajaloolistes leksikograafilistes allikates. Väikese murdesõnastiku järgi on *võigas* põhjaeesti sõna, mis on registreeritud mõnes kirderannikumurde murrakus (Hlj Lüg IisR), Läänemaal (LNg Rid Mar Mär Vig), Mihklis ja Kihnus, keskmurde põhjaosas (HMd Kei Juu Amb JMd Koe Kad VJg Sim), osas idamurde murrakutes (Kod MMg Lai) ning paaris Põhja-Viljandimaa murrakus (Plt Pil). Lisaks kirjakeelele ühisele häälikulisele kujule on registreeritud variant

9. SSAs mainitud ee mrd *huigama*, (*h*)*ujutada* ei kuulu ilmselt siia. Nende sõnade soomekeelne seletus 'hüpäistä, nuhdella' ei ole täpne. VMSis on (*huigam(m)a* 'hurjutama' (San Har), *ujutama*, *hujotam(m)a* 'hurjutama, peletama' (Kod Krk Hel Nõo Võn Kam San Kan Rõu Plv), 'hurjutama' tähendab siin kahtlemata '(hüüetega) eemale peletama, ära ajama' (vt EKSS, 2. tähendus), vrd *huiutama* 'Wölfe schüchtern' ['hunte peletama'] (Hupel 1780: 157), *huiutama* 'mit der Rufe hui! anrufen, bedrohen' ['hui! hüüdma, hui! hüüdes ähvardama'] (Wiedemann 1973 [1893]: 1247). Seega lähitud need eesti verbid pigem interjektsioonist *hui!* *huju!* ja kuuluvad kokku verbiga *huikama* (EEW 391–392; Koponen 1998: 187).

10. Kuramaa liivi keeles on sekundaarne *v-* tekkinud sõnaalgulise *o ja *oi ette, samuti juhtudel, kus esisilbi *o või *oi eest on kadunud sõnaalguline *h (nt Posti 1942: 7, 32, 145–146; vt ka Junttila 2018: 230 jj). Salatsi liivi keeles sellist *v-*d üldjuhul tekkinud ei ole, vrd nt *oza* (< *osa), *oin* (< *oinas), *oid* (< *hoita-). Siiski esineb *v-* Salatsi liivi sõnas *voit* 'kududa', mille läänemeresoome vasted on lvK *või* 'hui, võrgunõel', *voitõ* 'võrgunõelaga kududa; mähkida', ee (*h*)*ui* 'võrgunõel', eeL (*h*)*oi* 'kangapool; võrgunõel', ee mrd (saarte ja läänemurdes) (*h*)*uitama* 'võrgunõelaga võrku parandama; lõnga võrgunõelale kerima', sm *hui* 'kangapool', *huittaa* 'lõnga poolile mähkida' (Kettunen 1938: 502–503; SSA 1: 177; Winkler & Pajusalu 2009: 225; vt ka EMS; VMS).

võõgas (Lüg Jõh IisR Muh). Samatüvelised on ka Järva-Madiselt kirja pandud verb *võigastama* 'vastikuks tegema' ning Vastseliinast teada olev *võigutamma* 'võikaks muutuma' (VMS; EMSUKA). Ferdinand Johann Wiedemanni eestisaksa sõnaraamatust leiab variandid *võigas*, g. *võika*, *võikjas*, g. *võikja* ning *võõgas*, g. *võõka* 'unheimlich, öde, fürchterlich, widerlich, seltsam, sonderbar, künstlich' ['õudne, mahajäetud, hirmus, vastik, imelik, veider, ebaloomulik'], lisaks arvatavasti samatüvelised, lõunaeesilisteks märgitud sõnad *võik*, g. *võigu* 'Abneigung; Feind' ['vastumeelsus; vaenlane'] ja *võikama* 'Abneigung haben, Einen herhalten lassen, zum Sündenbock machen' ['vastumeelsust tundma, kedagi patuoinaks tegema'] (Wiedemann 1973 [1893]: 1391, 1403). Kirjalikud andmed sõna kohta ulatuvad 17. sajandisse. Teadaolevalt mainitakse sõna esimest korda Heinrich Gösekeni grammatika sõnaraamatus: *ein verworfener Tag – üx wõkas pehw* 'vilets päev' (Göseken 1660: 407; Kingisepp jt 2010: 752). Samuti esineb sõna 17. sajandi lõpus ilmunud Johann Hornungi grammatikas: *wõgas/ öde/ Wõka/ Wõgast* (Hornung 1693: 19). 18. sajandil on sõna registreeritud Salomo Heinrich Vestringi käsikirjalises sõnaraamatus ja August Wilhelm Hupeli sõnaraamatu 1. trükis: {*Wõkas*} *Wõikas – Seltsam* ['imelik']; *Wõkas assi – eine seltsame Sache* ['imelik asi'], *it* [? = *id.*] *öde, wüste* ['mahajäetud, metsik'], *woigas – seltsam* (Vestring 1998 [1710–1730]); *wõkas – seltsam; öde, wüste r.* (Hupel 1780: 315). 19. sajandi alguses ilmunud Hupeli sõnaraamatu 2. trükis leiame *wõgas od. wõkas – fürchterlich* ['hirmus']; *öde, wüst; seltsam. r. d., woigas, ga – widerlich* ['vastik']. *r., woiga näoga – mit widerlichem Gesichte* ['vastiku näoga'] (Hupel 1818: 290, 292).

Eelnevast on näha, et 17. ja 18. sajandi allikates on ülekaalukalt esindatud pika esisilbi vokaaliga variant *võõgas*, ainult Vestring on registreerinud ka diftongilise esisilbiga kuju *võigas*, *voigas*. See asjaolu lubab oletada, et sõna esisilbis ongi varem olnud pikk vokaal, ning diftongiline kuju on sekundaarne. Häälikkujule *võõgas* saame rekonstrueerida hilisläänemeresoome lähtekuju *vēkkas. Sellele vastav sõna ongi läänemeresoome keeltes olemas: sm *viekas* 'kaval, ebausaldatav, petlik', is *vēkas* 'id.', krj *viekas* 'id.'; tark; viisakas; rõõmus', *viekastoa* 'petta, tüsata; taibata', mida peetakse samatüveliseks kui sm *viedä* (= ee *viima*) (SSA 3: 433). Ka semantiliselt on eesti sõna selle läänemeresoome sõnaperega ühendatav: sõnadel on tugevalt negatiivne tähendusvärving (erandiks siiski karjala lisatähendused 'tark; viisakas; rõõmus'), kaval, ebausaldatav ja petlik on ühtlasi vastik, eemaletõukav, kole. Eesti murretes on sõnadel *võõgas*, *võigas* tähendusnüansse, mis on läänemeresoome sõnapere keskele tähendusele 'kaval, ebausaldatav, petlik' lähemalgi kui kirja-keelne 'väga õudne, äärmiselt kole, eemaletõukav'. Murdearhiivi sedelitel on sõna tähendusi kirjeldatud muu hulgas nt järgmiselt: 'paha, halb; vihane, tige' (Lüg), 'kuri, õel, nõiduja (inimese kohta), tähendab ka üldse halba' (Muh),

'võõra olekuga, paha, isemoodi, teistega mitte kokku sündiv' (Juu). Illustree-rigu neid tähendusi ka mõned laused¹¹: *ke on niiskene tige, võõka vahtimisega, selle kõhta üellasse tige pull* (Lüg), *võõkad silmad peas* (Muh), *võigas inime, nisoke vaa paha inime, kis kellegagi ei lepi ega* (Mar), *võigas inimene – kalk, alb, vastameelne inimene* (Pil). Kodaveres on registreeritud tähendus 'eine behexte Stelle' ['nõiutud (koht)'], seegi on seotud ebausaldatava, petlikuga: *Võegas kõht one nõmmekülä karjamua piäl. Siält ei sua väljä. Si õli võegas tuli, kes inimesse silmi näitäs, lähväd juure, ei tuld, ei kedägi.* (EMSUKA.)

Selgitamist vajab veel küsimus, kuidas võis kujuneda pika õ-ga sõna-kujust *võõgas õi*-diftongi sisaldav sõnakuju *võigas*. Nähtavasti on siin taustal kaks Eesti murretes esinevat foneetilist nähtust: ühelt poolt pikkade vokaa-lide diftongistumine, teiselt poolt aga *i*-lõpuliste diftongide järelosise madal-dumine. Pika õ diftongistumine esineb ülekaalukalt kogu keskmurde põhja-osas, eriti järjekindlalt Virumaal, ja läänemurdes järjekindlamalt Läänemaal, mõningal määral ka Pärnumaal (nt Juhkam & Sepp 2000: 17, 40–41; Must & Univere 2002: 140). *i*-lõpuliste diftongide järelosise madaldumine või assimi-leerumine nõrga astme vormides esineb läänemurdes, keskmurdes Harjumaal ja murdeala lõunaosas, idamurdes ning osaliselt lõunaesti Mulgi ja Tartu murdes (nt Juhkam & Sepp 2000: 18, 41; Must & Univere 2002: 147). Alad-el, mida iseloomustab pikkade vokaalide, sh õ diftongistumine, kujunenuks sõnast *võõgas* ootuspäraselt *võegas*. Kuna samas piirkonnas esineb osaliselt (eelkõige Lääne- ja Harjumaal) ka *i*-lõpuliste diftongide järelosise madaldu-mine nõrgas astmes, on ehk mõeldav, et algselt pikka vokaali sisaldanud ja algselt *i*-lõpulist diftongi sisaldanud sõnad võisid mõnevõrra seguneda, nii et algselt pikka vokaali sisaldanud sõna *võegas* kõrvale kujunes hüperkorrek-tne *õi*-diftongiga tüvevariant. Otseseid tõendid sellise võimaluse kohta küll ei leidu. Eesti murrete ja sugulaskeelte arhiivis (EMSUKA) leidub teateid tüve-vahelduse *võegas* : *võika* kohta (Mär Vig Mih Juu Kod), kuid selline vaheldus on ootuspärane just algupärase diftongi korral. Et aga sõna *võigas* murde-leviku tuumala – Läänemaa ja keskmurde põhjaosa – langeb kokku piirkonna-ga, kus esinevad eespool kirjeldatud vokalismi muutused, tohiks kujunemist algselt pika esisilbi vokaaliga sõnakujust siiski võimalikuks pidada, liiatigi, kui vanimad, 17. sajandi ülestähendused, mis vastavad pika vokaaliga sõnakujule *võõgas*, kajastavad eeldatavasti sama piirkonna keelepruuki. Hüperkorrek-tse *õi*-diftongiga variant võiski suguneda seoses sõna levikuga nimetatud tuuma-lalt nendele aladele, kus algne pikk vokaal oleks ootuspäraselt pidanud säili-ma, ning hiljem üldistuda.

11. Kirjutan murdenäited eesti kirjakeelele lähedases kirjaviisis, vrd EMS.

Lühendid

Läänemeresoome keeled ja murded

ee	eesti (kirjakeel)	krj	karjala
ee mrd	Eesti murded (põhja- ja lõunaeesti murdeid eristamata)	lvK	Kuramaa liivi
eeL	lõunaeesti	lvS	Salatsi liivi
is	isuri	lü	lüüdi
		sm	soome
		vps	vepsa

Eesti murrakud

Amb	Ambla	Lüg	Lüganuse
Aud	Audru	Mar	Martna
Har	Hargla	Mih	Mihkli
Hel	Helme	MMg	Maarja-Magdaleena
HJn	Harju-Jaani	Muh	Muhu
Hlj	Haljala	Mär	Märjamaa
Hls	Halliste	Nõo	Nõo
HMd	Harju-Madise	Pil	Pilistvere
Iis	Iisaku (idamurre)	Plt	Põltsamaa
IisR	Iisaku (kirderanniku)	Plv	Põlva
JJn	Järva-Jaani	Ran	Rannu
JMd	Järva-Madise	Rap	Rapla
Juu	Juuru	Rid	Ridala
Jöh	Jõhvi	Ris	Risti
Kad	Kadrina	Rõu	Rõuge
Kam	Kambja	San	Sangaste
Kan	Kanepi	Sim	Simuna
Kei	Keila	Trm	Torma
Kod	Kodavere	Vai	Vaivara
Koe	Koeru	Vig	Vigala
Krk	Karksi	VJg	Viru-Jaagupi
Kuu	Kuusalu	VMr	Väike-Maarja
Lai	Laiuse	VNg	Viru-Nigula
LNg	Lääne-Nigula	Võn	Võnnu

Ajaloolistes sõnaraamatutes kasutatud lühendid

- d. Tartu keel
r., Rev. Tallinna keel

Allikad

- Bereczki, Gábor. 2013. *Etymologisches Wörterbuch des Tscheremissischen (Mari): Der einheimische Wortschatz*. Nach dem Tode des Verfassers herausgegeben von Klára Agyagási und Eberhard Winkler. (Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica 86.) Wiesbaden: Harrassowitz Verlag.
- EES = Metsmägi, Iris & Sedrik, Meeli & Soosaar, Sven-Erik. 2012. *Eesti etü-moloogiasõnaraamat*. Tallinn: Eesti Keele Instituut – Eesti Keele Siht-asutus. <<https://www.eki.ee/dict/ety/>>
- EEW = Mägiste, Julius. 1982–1983. *Estnisches etymologisches Wörterbuch I–XII*. Helsinki: Finnisch-Ugrische Gesellschaft.
- EKI ÜS 2022 = *EKI ühendsõnastik 2022*. <<https://sonaveeb.ee/>>
- EKSS = Langemets, Margit & Tiits, Mai & Valdre, Tiia & Veskis, Leidi & Viks, Ülle & Voll, Piret. 2009. *Eesti keele seletav sõnaraamat*. 2., täiendatud ja parandatud trükk. Tallinn: Eesti Keele Instituut – Eesti Keele Siht-asutus. <<http://www.eki.ee/dict/ekss/>>
- EMS = *Eesti murrete sõnaraamat I–VII*. 1994–. (*a-päevätuss.*) Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia – Eesti Keele Instituut. <<http://www.eki.ee/dict/ems/>>
- EMSUKA = Eesti murrete ja soome-ugri keelte arhiiv Tallinnas Eesti Keele Instituudis.
- Göseken, Heinrich. 1660. *Manuductio ad Linguam Oesthonicam, Anführung Zur Öhstnischen Sprache / Bestehend nicht alleine in etlichen praeceptis und observationibus, Sondern auch In Verdolmetschung vieler Teutschen Wörter*. Reval.
- Hahmo, Sirkka-Liisa. 1996. Etsivä löytää. Etymologin työsaralta: karun ja karkean jäljillä. Teoses Hahmo, Sirkka-Liisa & Nikkilä, Osmo (toim.), *Vieraan ymmärtäminen: Kirjoituksia kielestä ja kulttuurista* (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 656), 63–78. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- Hornung, Johann. 1693. *Grammatica Esthonica, brevi: Perspicuâ tamen methodo ad Dialectum Revaliensem*. Riga: Joh. Georg Wilck.
- Hupel, August Wilhelm. 1780. *Ehstnische Sprachlehre für beyde Hauptdialekte, den revalschen und den dörptschen; nebst einem vollständigen Wörterbuch*. Riga – Leipzig: Johann Friedrich Hartknoch.
- Hupel, August Wilhelm. 1818. *Ehstnische Sprachlehre für die beyden Hauptdialekte, den revalschen und dörptschen, nebst einem vollständigen ehstnischen Wörterbuche*. Zweyte durchgängig verbesserte und vermehrte Auflage. Mitau: J. F. Steffenhagen und Sohn.
- Juhkam, Evi & Sepp, Aldi. 2000. *Läänemurde tekstid* (Eesti murded VIII). Tallinn: Eesti Keele Instituut.

- Junttila, Santeri. 2015. *Tiedon kumuloituminen ja trendit lainasanatutkimuksessa: Kantasuomen balttilaislainojen tutkimushistoria*. Helsinki: Helsingin yliopisto. (Doktoritöö.)
- Junttila, Santeri. 2018. Mitä tapahtui kantasuomen lyhyelle *o:lle Kuurinmaan liivissä? Teoses Holopainen, Sampsa & Saarikivi, Janne (toim.), *Περὶ ὀρθότητος ἐτύμων: Uusiutuva uralilainen etymologia* (Uralica Helsingiensia 11), 229–250. Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Kettunen, Lauri. 1938. *Livisches Wörterbuch mit grammatischer Einleitung* (Lexica Societatis Fenno-Ugricae V). Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Kingisepp, Valve-Liivi & Ress, Kristel & Tafenau, Kai. 2010. *Heinrich Gösekeni grammatika ja sõnastik 350*. Habicht, Külli & Prillop, Külli (toim.). Tartu: Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituut.
- KKS = *Karjalan kielen sanakirja*. 2009 [1968–2005]. (Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisuja 18.) URN:NBN:fi:kotus-201113. Helsinki: Kotimaisten kielten keskus. Päivitetty julkaisu. Päivitetty 27.11.2023. <<https://kaino.kotus.fi/kks/>>
- Koponen, Eino. 1998. *Eteläviron murteen sanaston alkuperä: Itämerensuomalaista etymologiaa* (Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 230). Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- LELS = Viitso, Tiit-Rein & Ernštreits, Valts. 2012. *Līvõkīel-ēstikīel-leŕkīel sōnārōntōz = Liivi-eesti-läti sõnaraamat = Libiešu-igauņu-latviešu vārdnīca*. Tartu – Rīga: Tartu Ülikool – Latviešu valodas aģentūra. <<https://www.keeleeveeb.ee/dict/translate/lietlv/>>
- Must, Mari & Univere, Aili. 2002. *Põhjaeesti keskmurre: Häälikulisi ja morfoloogilisi peajooni* (Eesti Keele Instituudi toimetised 10). Tallinn.
- Nikkilä, Osmo. 1998. *nop-ea* → *nop-sa*, *sel-keä* → *sel-vä*: suffiksinvaihto ja suomen sanojen etymologiointi. Teoses *Kirjoituksia muoto- ja merkitysoipista* (Folia Fennistica Linguistica 21), 77–101. Tampere: Tampereen yliopisto.
- Pajusalu, Karl. 2014. The relationship between Salaca Livonian and Courland Livonian dialects. *Eesti ja soome-ugri keeleteaduse ajakiri = Journal of Estonian and Finno-Ugric Linguistics* 5(1). 149–171. <<https://doi.org/10.12697/jeful.2014.5.1.08>>
- Posti, Lauri. 1942. *Grundzüge der livischen Sprachgeschichte* (Suomalais-Ugrilaisen Seuran Toimituksia 85). Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.
- Raun, Alo. 1982. *Eesti keele etümoloogiline teatmik*. Rooma – Toronto: Maarjamaa.
- SES = *Suomen etymologinen sanakirja*. 2022. (Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisuja 72.) Helsinki: Kotimaisten kielten keskus. Päivitetty 5.12.2023. <<https://kaino.kotus.fi/ses>>
- SKES = Toivonen, Y[rjö] H. & Itkonen, Erkki & Joki, Aulis J. 1955–1981. *Suomen kielen etymologinen sanakirja I–VI* (Lexica Societatis Fenno-Ugricae XII, Tutkimuslaitos ”Suomen Suvun” julkaisuja III). Helsinki: Suomalais-Ugrilainen Seura.

-
- SMS = *Suomen murteiden sanakirja*. 2012– [1985]. (*a-nihteä*.) (Kotimaisten kielten keskuksen verkkojulkaisuja 30.) Helsinki: Kotimaisten kielten keskus. Päivitettävä julkaisu. Päivitetty 7.6.2023.
<<https://kaino.kotus.fi/sms/>>
- SSA = Itkonen, Erkki & Kulonen, Ulla-Maija (toim.). 1992–2000. *Suomen sanojen alkuperä: Etymologinen sanakirja* 1–3 (Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia 556, Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 62). Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura – Kotimaisten kielten tutkimuskeskus.
- UEW = Rédei, Károly. 1986–1988. *Uralisches etymologisches Wörterbuch*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Vestring, Salomo Heinrich. 1998 [1710–1730]. *Lexicon Esthonicum Germanicum = Eesti-saksa sõnaraamat*. Tartu: Eesti Kirjandusmuuseum.
<<https://www.folklore.ee/~kriku/VESTRING/index.htm>>
- VMS = Pall, Valdek (toim.). 1982, 1989. *Väike murdesõnastik I–II*. Tallinn: Eesti NSV Teaduste Akadeemia Keele ja Kirjanduse Instituut – Valgus.
<<https://www.eki.ee/dict/vms/>>
- Wiedemann, Ferdinand Johann. 1973 [1893]. *Estnisch-deutsches Wörterbuch = Eesti-saksa sõnaraamat*. Neljas, muutmata trükk teisest, Jakob Hurda redigeeritud väljaandest. Tallinn: Valgus.
- Winkler, Eberhard & Pajusalu, Karl. 2009. *Salis-livisches Wörterbuch* (Linguistica Uralica Supplementary Series 3). Tallinn: Teaduste Akadeemia Kirjastus.